

ÍNDEX

Introducció	3
1. Objectius	5
2. Models de relació que generen violència. Dominació contra igualtat	6
3. De la desigualtat a la violència de gènere: itineraris no igualitaris	7
4. El cicle de la violència	9
4.1. Fase d'acumulació o de construcció de la tensió	10
4.2. Fase d'agressió o de descàrrega de la tensió	11
4.3. Fase de penediment, de reconciliació o de "lluna de mel"	11
5. Cap a un model igualitari. Drets i responsabilitats en la parella	12
6. Manual de bones pràctiques. Orientacions i recomanacions	14
7. Recursos didàctics	15
8. Adreces web	16
9. Bibliografia	18

Introducció

La violència contra les dones, els maltractaments, els abusos, les violacions, els assassinats, etc., són presents en la història de la humanitat des d'un temps immemorial. L'ús de la violència per controlar i per sotmetre les dones és consubstancial al sistema patriarcal i s'ha considerat durant segles una qüestió privada i, per tant, oculta, invisible.

A l'Estat espanyol, i fins als canvis legislatius posteriors a la Constitució espanyola del 1978, les dones eren considerades permanentment menors d'edat, sotmeses sempre a la voluntat de l'home (ja fos el pare, el marit o el germà). Qualsevol transgressora d'aquestes normes era força sancionada. Recordem, per exemple, que, mentre que l'adulteri era un crim pel qual una dona podia ser enviada a la presó, el concubinat o adulteri masculí era tractat amb molta més suavitat.

L'obediència i la submissió al mascle i la limitació de les expectatives vitals a la vida privada i a tenir cura dels fills i del marit eren les normes de la vida de les dones. En definitiva, qualsevol manifestació d'independència era gairebé impossible.

En general, la cultura dominant és una cultura masculista, que atorga a l'home un plus de poder i de privilegi pel simple fet d'haver nascut mascle, i que legitima l'ús de la violència per sotmetre qui considera, per naturalesa, inferior: la dona.

Molt del que s'ha dit i del que s'ha escrit sobre els maltractaments sol girar entorn de dues qüestions bàsiques i molt sovint mal compreses: per què maltracten els homes?, per què aguanten les dones? Davant aquests interrogants són freqüents respostes que –tot i que en ocasions s'han alimentat des de postulats suposadament científics i, en conseqüència, s'han inclòs dins textos i treballs amb la vocació de ser rigorosos– constitueixen bàsicament creences falses, sense una base empírica consistent. Entre els mites més freqüents¹ es troben els relatius a considerar els maltractadors malalts, alcohòlics o víctimes de la violència a casa, o a considerar que en realitat són les dones que provoquen la violència; que els maltractaments són casos aïllats; que només succeeixen en certs extractes socials; que, com més alt és el nivell cultural, menor és el nivell de violència; que són problemes propis de certs països; que tan sols es donen en parelles de fet; que la violència en el si de la parella és inevitable dins les relacions interpersonals... És a dir, es tracta de prejudicis que tendeixen a reforçar la idea que el maltractament succeeix sempre en un altre lloc i a persones molt allunyades de nosaltres. Però la realitat és tossuda i ens demostra quotidianament que això no és així.

Les estadístiques mundials ens demostren que avui no hi ha cap país del món que estigui lliure d'aquest tipus de violència.

¹ Bosch, E.; Ferrer, V. A. (2002). *La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata*. València: Cátedra (Feminismos, núm. 72)

Algunes dades sobre la incidència dels maltractaments de dones:

PAÍS	ANY	% DE DONES QUE HAN SOFERT VIOLÈNCIA DE PARELLES O D'EXPARELLES
Alemanya	sense dades	22%: almenys un episodi de violència
Austràlia	1993-94	22%: violència el darrer any
Bangla Desh	1992	47%: almenys un episodi de violència; 19%: violència el darrer any
Cambotja	1996	16%: violència física; 8%: lesions
Canadà	1993	29%: violència física
Colòmbia	1992 1995	20%: violència física; 33%: v. psicològica; 10%: v. sexual 19%: violència física
Corea	1992	38%: violència física el darrer any
Costa Rica	1990 1990	50%: violència física 51%: v. física diverses vegades l'any; 35%: regularment
Equador	1992	60%: violència física; de les quals 37%: violència habitualment
Egipte	1996	35%: violència física
Espanya	1999	12%: violència el darrer any
Estats Units	1983	40%: violència; 22%: v. el darrer any; 31%: v. física
	1986	28%: almenys un episodi de violència física
	1999	39%: violència; 31%: v. física; menys del 12%: v. sexual
Etiòpia	sense dades	45%: almenys un episodi de violència; 10%: violència el darrer any
Filipines	1993	5%: almenys un episodi de violència
Guatemala	1990	74%: violència
Índia	1990	75% (d'una casta): violència freqüentment
	1996	18%-45% (seg. el districte) d'homes casats: exercien v. física
Irlanda	sense dades	18%: violència
Israel	1997	32%: almenys un ep. de v. física el darrer any; 30%: v. sexual
Japó	sense dades	59%: almenys un episodi de violència
Kenya	1990	42%: v. física; de les quals, 40% regularment i 58% ocasionalment
Malàisia	1993	39%: violència física el darrer any
Mèxic	1993	57% de dones urbanes i 44% de rurals: violència física
	1996	16%: violència física
	1997	30%: almenys un episodi de v. física; 13%: v. el darrer any
Nicaragua	1996	52%: almenys un ep. de v. física; 27%: el darrer any; 39%: severa
Nigèria	sense dades	31%: almenys un episodi de violència
Noruega	1989	25%: violència física o sexual
Nova Zelanda	1988	20%: violència física
Països Baixos	1992	11%: violència
Paraguai	1995-96	9%: almenys un episodi de violència
Perú	1997	31%: violència
Portugal	1995	52%: violència
Regne Unit	1993	25%: almenys un episodi de violència física
Sri Lanka	1990	60%: violència

Sud-àfrica	sense dades	27%: almenys un episodi de violència; 11%: v. el darrer any
Suïssa	1997	20%: violència física
Tailàndia	1994	20% d'homes: han exercit violència almenys una vegada
Tanzània	sense dades	60%: almenys un episodi de violència
Turquia	1998	58%: almenys un episodi de violència
Uganda	1996	41%: violència física; 41% d'homes: han exercit violència física
Xile	1993	26%: almenys un episodi de violència; 11%: intensa; 15%: lleu
Zàmbia	sense dades	40%: almenys un episodi de violència
Zimbabwe	1997	32%: violència física

Font: Elaboració pròpia a partir de dades recollides en un treball anterior (Bosch i Ferrer, 2002).

Avui en dia, l'ONU considera que la violència contra les dones (i molt especialment la violència contra les dones en el si de la parella) és el major delictes ocult, i és també una de les principals causes de mort (directa o indirecta) per a les dones, no solament en els anomenats països del Tercer Món, sinó també en els països més desenvolupats. Així, segons aquesta organització, entre el 25% i el 50% de les dones en algun moment de la vida seran víctimes d'alguna de les diferents formes de violència contra elles.²

Pel que fa a mesures per tractar aquest problema, cal recordar que en el cas d'Espanya, l'Institut de la Mujer es va crear l'any 1983 i va ser quan es varen donar a conèixer les primeres dades estadístiques sobre violència domèstica. El 1984 el Ministeri de l'Interior començà a fer públiques les dades relatives a denúncies per maltractaments que s'havien rebut en les comissaries de la Policia Nacional i començaren a funcionar les primeres cases d'acollida. L'any 1986 la Comissió de Drets Humans del Senat creà la ponència d'investigació de maltractaments de dones, que elaborà un informe sobre el tema el 1989. El 1998 es va fer públic l'informe de l'Oficina del Defensor del Poble sobre violència domèstica contra les dones i el Govern espanyol va aprovar l'anomenat Pla d'acció contra la violència domèstica 1998-2000, que incloïa 57 mesures destinades a eradicar aquest problema. El 2002 el Govern espanyol i el Consell General del Poder Judicial acordaren crear l'Observatori sobre Violència Domèstica, que, des que es va crear, presideix Montserrat Comas. Posteriorment, s'han creat altres observatoris d'aquest tipus, tant d'àmbit autonòmic com d'àmbit local. I actualment el Consell de Ministres ha aprovat el Projecte de Llei orgànica integral de mesures contra la violència exercida sobre la dona.

1. Objectius

- Observar i identificar les formes de relació no igualitàries i establir pautes d'intervenció.
- Identificar situacions i itineraris vivencials en què es pot produir violència de gènere i aprendre a analitzar i a resoldre conflictes, reforçant l'autoestima, l'assertivitat i fomentant l'autonomia.
- Sensibilitzar la comunitat educativa de l'existència de la violència de gènere i aportar models igualitaris.

² García-Moreno, C. (2000). *Violencia contra la mujer. Género y equidad en la salud*. Harvard: Harvard Center for Population and Development Studies, Organización Panamericana de la Salud.

2. Models de relació que generen violència. Dominació contra igualtat

El segle XX ha estat escenari de canvis socials, econòmics i polítics fonamentals que han modificat substancialment les normes del joc mundial. En molts d'aquests canvis les organitzacions feministes han tingut un paper fonamental. Des de la conquesta de la ciutadania, entesa com el dret a elegir i a ser elegida en les institucions representatives, fins a l'accés massiu de les dones al món laboral i a l'educació superior, durant aquest darrers cent anys s'han anat sumant tota una sèrie de factors que han contribuït a minar lentament els fonaments de la vella estructura familiar patriarcal.

El concepte de patriarcat o sistema patriarcal rep el reconeixement general a partir de l'obra de Kate Millet *Política sexual*, que originalment es va editar el 1969. Aquest concepte inclou dos components bàsics: una estructura social, que és el sistema d'organització social que crea i que manté una situació en què els homes tenen més poder i més privilegis que les dones, i una ideologia o un conjunt de creences que legitimen i que mantenen el poder i l'autoritat dels homes sobre les dones en el matrimoni o en la parella i justifica la violència contra les dones que violen -o que es percep que violen- els ideals de la família patriarcal.

Durant molt de temps, per una suposada voluntat divina o de la mare naturalesa, s'han creat i s'han mantingut mites, creences i prejudicis sobre la feminitat (i també sobre la masculinitat) que han actuat com un estricte codi de conducta respecte del qual no es permetia la més mínima desviació, sota l'amenaça d'actuar contra Déu o *contra natura*, amb tot el que això significa.

Les creences misògines defensen la idea de la inferioritat de la dona vers el mascle, en els tres eixos fonamentals:³ la inferioritat moral (la dona dolenta, intrigant i manipuladora), la inferioritat física (el sexe dèbil, la fragilitat i la delicadesa femenina), i la inferioritat intel·lectual (la menor capacitat racional de les dones vers la major intuïció i emotivitat).

Tot això, actuant de manera conjunta o cada eix per separat, ha influït -i influeix encara ara- a crear i a perpetuar l'estereotip femení, i s'ha emprat com a argument que s'ha defensat, fins i tot, des de pressupòsits suposadament científics, per tal de mantenir les dones relegades a l'àmbit privat, a la cura de la casa, del marit i dels fills i filles, i, en darrer extrem, per mantenir el sistema patriarcal imperant.

Dins aquest marc, les relacions de parella s'establien a partir de la "suposada superioritat del mascle" i de la "suposada inferioritat de la dona" i de les expectatives i activitats considerades com a pròpies de les unes i dels altres.

Prenent com a exemple el nostre país, cal recordar que fins al Codi penal del 1973 els maltractaments dins l'àmbit familiar no es regulaven de manera expressa en la norma penal, excepte en el cas de la falta de lesions.⁴ I el Codi civil franquista, vigent a Espanya fins al 1975, autoritzava el marit a corregir la seva dona, i obligava la dona a obeir-lo. Concretament, l'article 57 deia: "El marit té el deure de protegir la dona, i aquesta, d'obeir el marit."

No va ser fins al 1981 que la Llei del divorci va reconèixer un dret fonamental: el dret de refer la pròpia vida quan el vincle afectiu que uneix emocionalment una dona i un home desapareix; una llei que reconeixia que l'amor no és etern ni tan poderós com les històries romàntiques i els contes de fades ens volen fer creure; ni el matrimoni és una sentència a cadena perpètua, especialment per a la dona.

³ Bosch, E.; Ferrer, V. A.; Gilli, M. (1999). *Historia de la misoginia*. Barcelona: Antrophos.

⁴ Trabado, C. (2002). *El delito de malos tratos*. Oviedo: Septem.

El 2005 el Govern espanyol ha aprovat la nova llei del divorci, que, entre altres mesures, agilita i fa més ràpid el procés.

Fins llavors, la dona casada perdia tots els drets i quedava sotmesa a la voluntat de l'home amb qui convivia. De fet, fins als canvis legislatius de la transició, una dona casada no podia tenir el seu propi compte bancari, ni comprar un cotxe, ni sol·licitar el passaport, ni treballar sense el permís del marit i, si treballava amb aquest permís, el marit tenia el dret de reclamar-ne el salari. Sotmesa, d'altra banda, a embarassos i a parts continus, la seva vida distava molt de ser el camí de roses que la literatura romàntica ens transmetia. Aquest tipus de literatura creava i alimentava molts dels mites sobre l'amor romàntic i el sexe que tant han influït –i encara ara influeixen– en les expectatives de moltes joves i en les relacions que tenen amb els homes.

I fins al 1989 no es va incloure en un projecte de reforma del Codi Penal un precepte que qualificava com a delictes les agressions físiques habituals sobre la parella o els descendents.⁵

Cal remarcar que el model de família que impera en el sistema patriarcal implica assumir una sèrie de condicions i de principis inqüestionables que es poden resumir en la submissió de la dona al mascle. El patriarcat representa, per tant, la institucionalització del domini masculí, tant dins la família com fora, i també, per extensió, en la resta de la societat.

En aquesta situació, i en la mesura que aquesta estructura es comença a rompre i es plantegen nous conflictes que qüestionen el fins aleshores indiscutible poder masculí, els moviments defensius dels qui veuen perillar els seus privilegis de gènere esdevenen cada vegada més violents, possiblement més desesperats. Qüestionar els models de referència i les complexes alternatives genera una situació de crisi mai no viscuda fins llavors.

Tot això confirma que el procés d'emancipació femenina no és ni acceptat ni assumit pels homes amb facilitat. Una part del col·lectiu masculí viu tots aquest canvis, que certament es produeixen d'una manera molt ràpida, amb un alt grau de desorientació i d'estupor. El binomi vida pública / vida privada no està resolt en absolut. Tot i que comencen a sorgir iniciatives i canvis legislatius que tendeixen a facilitar la participació de les dones en els diferents àmbits de representació pública i de poder, en línia amb els principis de la democràcia paritària que es varen proposar en la Convenció d'Atenes el 1992, el correlat en la privacitat de la llar és molt més difícil. Resulta més fàcil canviar una llei que canviar la mentalitat de les persones, i sobretot quan molts d'aquests canvis porten implícit renunciar a privilegis de gènere ancestrals i qüestionar els rols socialment apresos.

3. De la desigualtat a la violència de gènere: itineraris no igualitaris

Qualsevol forma d'abús, d'intent d'intimidació o de manifestació de menyspreu vers les dones (encara que sigui en forma d'acudit o de broma aparentment innocent) és, sense cap dubte, un senyal d'alarma. És cert que no en tots els casos desembocarà en actes de violència explícits, però s'ha de considerar com a indicador de l'existència de prejudicis sexistes i de l'acomodació en relacions interpersonals asimètriques. És imprescindible intervenir en cada cas, ja que la permissivitat reforça aquest tipus de conductes i els dona l'estatus de "normals".

És, doncs, molt important que s'instauri un "nivell de tolerància 0" vers les bromes o qualsevol tipus d'acudit de caire sexista o d'al·lusions obscenes, tant en els centres educatius com en la

⁵ Ídem.

resta de la societat, ja que aquestes manifestacions serveixen de manera indirecta per enfortir les creences misògines i, a través de la ridiculització i de la vergonya, controlar les joves.

Dins el marc de la relació de parella s'insisteix repetidament des de les diverses instàncies que tracten el tema en la necessitat de detectar al més aviat possible els senyals d'alarma, els indicadors que una relació és una relació violenta o que s'hi pot convertir.

Però molt freqüentment la violència comença d'una manera progressiva i, per tant, pot ser difícil reconèixer-ne els senyals fins que el procés ja està molt avançat. A més, és també molt habitual que, al començament, els intents de control i d'abús quedin amagats com a "bones intencions" o que es pugui pensar que simplement són anècdotes sense importància.

Alguns indicadors de violència o d'abús en la parella davant els quals és necessari estar molt alerta són els següents:⁶ els intents de control del temps i/o dels doblers, les gelosies i els comportaments possessius, les acusacions d'infidelitat o de coqueteig, les interferències importants en la relació amb la família pròpia o amb les amistats pròpies, els intents d'impedir activitats com ara estudiar o treballar, i, per descomptat, qualsevol forma d'agressió física, psicològica o sexual.

És molt important remarcar que en la nostra cultura es continua mantenint el mite de la gelosia com a demostració d'amor.⁷ Molts dels comportaments considerats com a senyals d'alarma clars són justament demostracions de gelosia. Aquest és un dels mites que cal desmuntar per poder eradicar la violència contra les dones: la gelosia no és una demostració d'amor, l'amor no és posseir i qualsevol intent de control o de possessió constitueix un senyal que alguna cosa no va bé en una relació.

Les definicions més habituals i esteses sobre la violència o el maltractament de la dona diferencien entre maltractament físic, psicològic i sexual.

Els **maltractaments psíquics** són els actes o les conductes intencionats que produeixen la desvalorització o el sofriment de les dones.

En la literatura sobre el tema trobam fins a sis tipus principals de maltractament emocional o psicològic:⁸

- a) Ridiculització, humiliació, amenaces verbals o insults.
- b) Aïllament, tant social (de la família, de les amistats...) com econòmic.
- c) Gelosia, possessivitat.
- d) Amenaces verbals de maltractaments, danys o tortures, dirigides tant vers les dones com vers els fills o filles, vers altres familiars o vers amistats.
- e) Amenaces repetides de divorci, d'abandonament o de tenir una aventura amb una altra dona.
- f) Destrucció o dany a les propietats personals a què la dona té afecte, siguin objectes de valor o no, animals domèstics, etc.

Els **maltractaments físics**⁹ comprenen qualsevol acte no accidental que provoqui o que pugui

⁶ Álvarez, A. (2001). *Guia para mujeres maltratadas*. Madrid: Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid.

⁷ Bosch, E.; Ferrer, V.A. (2002). *La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata*. València: Cátedra. (Feminismos, núm. 72.)

⁸ Follingstad, D.R.; Rutledge, L. L.; Berg, B.; House, E. S.; i Polck, D.S. (1990). "The role of emotional abuse in physical abusive relationships". *Journal of Family Violence*, vol. 5, núm. 2. Fort Lauderdale: Vincent B. Van Hasselt, pàg. 107-120

⁹ Bosch, E. ; Ferrer, V.A. (2002). *La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata*. València: Cátedra. (Feminismos, núm. 72.)

provocar danys en el cos de la dona i que contribueixi de manera decisiva a generar un estat de pànic o de terror, incloent-hi accions com pegar potades, mossegar, colpejar amb el punys o amb objectes, apallissar, emprar una arma, pegar bufetades, empènyer, llançar objectes, estrangular, escopir, etc. També es considera maltractament físic la privació d'obtenir cura mèdica, tant durant una malaltia com per al tractament de les lesions físiques produïdes durant el maltractament.

Es considera que hi ha **maltractament sexual**¹⁰ sempre que s'imposa a les dones un contacte i/o una pràctica sexual contra la seva voluntat (tocaments, abusos, agressions, inducció a la prostitució...).

Totes aquestes formes de violència es donen habitualment combinades i formen part d'una escalada de violència. De fet, es considera que el maltractament és una forma de control per coacció que el mascle exerceix sobre la dona i que es caracteritza per conductes abusives, ja siguin físiques, ja siguin sexuals o d'abús psicològic.

Les tècniques que els maltractadors empren per controlar i exercir aquest poder sobre les dones són moltes i molt variades, i inclouen, entre d'altres:^{11 / 12}

- a) Alternar els episodis d'encant i d'afecte amb d'altres de violència.
- b) Exercir el control a través de la por, emprant l'agressió física o sexual, la intimidació i les amenaces.
- c) Aïllar les dones d'altres persones (família, amistats, companys o companyes de feina). La gelosia sol ser una de les formes d'exercir aquest efecte aïllant.
- d) Exercir abusos emocionals, psicològics i verbals, incloent-hi els insults, les humiliacions i el fet d'impedir menjar o dormir.
- e) Culpar la dona de l'abús que sofreix, culpant-la a ella o el seu comportament de l'origen de la violència i exercint el xantatge emocional.
- f) Exercir control econòmic o sobre el temps de la dona.
- g) Usar els infants com a moneda de canvi del xantatge.
- h) Amençar d'agredir els infants, els animals de companyia o les propietats materials de la dona.

4. El cicle de la violència

Durant molt de temps es va considerar que les dones que continuaven en una relació de maltractament ho feien perquè en el fons els agradava o perquè d'alguna manera els convenia aquesta situació. Això era, fins i tot, motiu d'acudits i de dites populars. Una part de la literatura psicològica va arribar a considerar que aquestes dones eren masoquistes. Tot això forma part dels prejudicis i de les falses creences que han creat entrebancs en el tema.

La veritat és que el sentiment predominant en les dones que continuen en una relació abusiva és la por. Se senten totes soles, indefenses, en molt de casos avergonyides de confessar la situació per temor del rebuig familiar i social, o que se'ls arribi a considerar culpables dels fets. Tot

¹⁰ Ídem.

¹¹ Horley, S. (2000). "El síndrome del encanto. Por qué hombres encantadores pueden volverse peligrosos amantes". *Jornadas sobre la Violencia de Género en la Sociedad Actual*. València: Generalitat Valenciana. pàg. 61-79

¹² Salber, P. ; Taliáferro, E. (2000). *Reconocimiento y prevención de la violencia doméstica en el ámbito sanitario*. Barcelona: Cedecs.

això explica el nombre mitjà d'anys que poden passar des d'una primera agressió fins que la dona es decideix a posar una denúncia.

Però també és un fet que no totes les dones resten amb els agressors. La decisió de deixar o no una relació de maltractament es relaciona amb diversos factors, entre els quals hi ha els següents:^{13 / 14}

- a) Les característiques de l'abús. Com major és la duració i la severitat del maltractament hi ha menys probabilitats de deixar la relació, atès que apareixen el temor, la dependència, la culpabilitat, la baixa autoestima, etc., que fan més difícil abandonar-la.
- b) Els recursos materials i socials disponibles. La dependència econòmica, la manca de recursos, la manca de suport ambiental, la vergonya social, etc. afavoreixen la continuïtat de la relació i fan més difícil abandonar-la.
- c) Els antecedents de maltractament a la família d'origen. L'exposició a maltractaments en la família d'origen pot fer que les nines aprenguin a viure amb la violència i a considerar-la com un fet normal, tot i tenir en compte que el percentatge de dones maltractades que varen patir tractaments en la família d'origen està per davall del 20%.
- d) Les actituds de la dona. La presència d'actituds i de creences tradicionals sobre el rol femení fan les dones més vulnerables a una situació de maltractament, ja que poden arribar a pensar que és normal.
- e) La capacitat per assumir el final de la relació. Quan abandona una relació abusiva, la dona torna a assumir el control de la seva vida i recupera part de l'autoestima, però també reconeix el fracàs d'una equivocació en l'elecció de parella i això pot ser un cop fort per a l'autoconfiança.
- f) La por. Quan les dones decideixen acabar una relació de maltractament moltes vegades entren en la part més perillosa de la vida, el moment que els maltractadors poden negar-se a perdre el control de la situació i començar l'assetjament, la persecució, les conductes intimidadores i, fins i tot, els intents d'assassinat. En el cas de l'Estat espanyol, certes estimacions assenyalen que entre el 80% i el 90% de les dones víctimes mortals de maltractaments són maltractades a mans d'una parella de qui ja estan separades i/o en tràmits de separar-se.

Prenent com a base la teoria de la indefensió apresada i la hipòtesi de la tensió-reducció, Leonore Walker¹⁵ va descriure el caràcter cíclic del maltractament de dones (teoria del cicle de la violència), que es desenvolupa seguint les fases següents:

4.1. Fase d'acumulació o de construcció de la tensió

La tensió sorgeix normalment entorn de conflictes quotidians (problemes econòmics, els infants...).

Es produeix un episodi abusiu amb actes de violència menor i d'abús verbal (insults, sarcasme, menyspreu, demandes irracionals, demostracions d'ira, silencis, manipulacions, en certs casos una agressió física menor...). És a dir, generalment en aquesta fase l'agressor emprà estratègies

¹³ Heise, L.L.; Ellsberg, M.; Gottemoeller, M. (1999). "Para acabar con la violencia contra la mujer". *Population Reports*, 4. Sèrie L, núm. 11. Baltimore: Population Information Program of the Johns Hopkins University School of Public Health.

¹⁴ Kelly, Liz (2000). "¿Como en casa en ninguna parte? La violencia doméstica, la seguridad de las mujeres y los niños y la responsabilidad de los hombres". *Carpeta de Documentos del Foro Mundial de Mujeres contra la Violencia*. València: Centro Reina Sofía para el Estudio de la Violencia, pàg. 25-36

¹⁵ Walker, L. E. A. (1984). *The battered woman syndrome*. Nova York: Springer.

d'abús verbal i psicològic, i en ocasions causa lesions lleus. Generalment, l'agressor nega que aquest episodi s'hagi produït i resta importància a les protestes de la dona.

En aquesta fase la dona creu (irracionalment) que té un cert control sobre la freqüència i la severitat de l'abús, i tracta d'evitar que augmenti emprant diverses estratègies (intenta calmar l'agressor, evita fer certes coses que puguin molestar-lo, es mostra passiva, fins i tot pot arribar a culpar-se a ella mateixa i a llevar-li culpa a ell per evitar que s'enfadi i es faci més perillós...).

La dona comença a experimentar confusió i angoixa i pot intentar allunyar-se del maltractador.

En notar l'allunyament, ell tracta d'augmentar el control i de provocar la dona per fer-la reaccionar.

4.2. Fase d'agressió o de descàrrega de la tensió

La intensitat dels episodis abusius augmenta i poden aparèixer abusos tant físics com psíquics i/o sexuals amb qualsevol manifestació possible (d'acord amb la descripció que s'ha fet anteriorment).

Aquesta descàrrega d'agressivitat alleuja la tensió del maltractador. La dona es concentra a sobreviure a l'abús. I pot emprar diferents estratègies per aconseguir-ho (tractar de tranquil·litzar-lo essent amable i servicial, accedint a tenir-hi relacions sexuals, amenaçant d'abandonar-lo si no acaba els maltractaments...). Generalment és en aquesta fase que les dones denuncien la violència que pateixen.

4.3. Fase de penediment, de reconciliació o de "lluna de mel"

El maltractador demostra el penediment pels fets (demana perdó, promet cercar ajuda, fins i tot es mostra afectuós, fa regals...), i assegura que l'episodi abusiu no es repetirà mai més. És a dir, l'agressor empra estratègies de manipulació afectiva i de xantatge emocional.

La dona prova de creure els propòsits de canvi i fa tot el possible perquè la relació funcioni bé.

El comportament de l'agressor en aquesta fase és un reforç positiu per a les dones, ja que els permet veure la part positiva de la relació de parella i fomenta l'esperança i el desig que l'agressor canviï.

En cas que la dona abandoni o amenaci de fer-ho, ell pot arribar a prometre o a fer gairebé qualsevol cosa per aconseguir que ella torni.

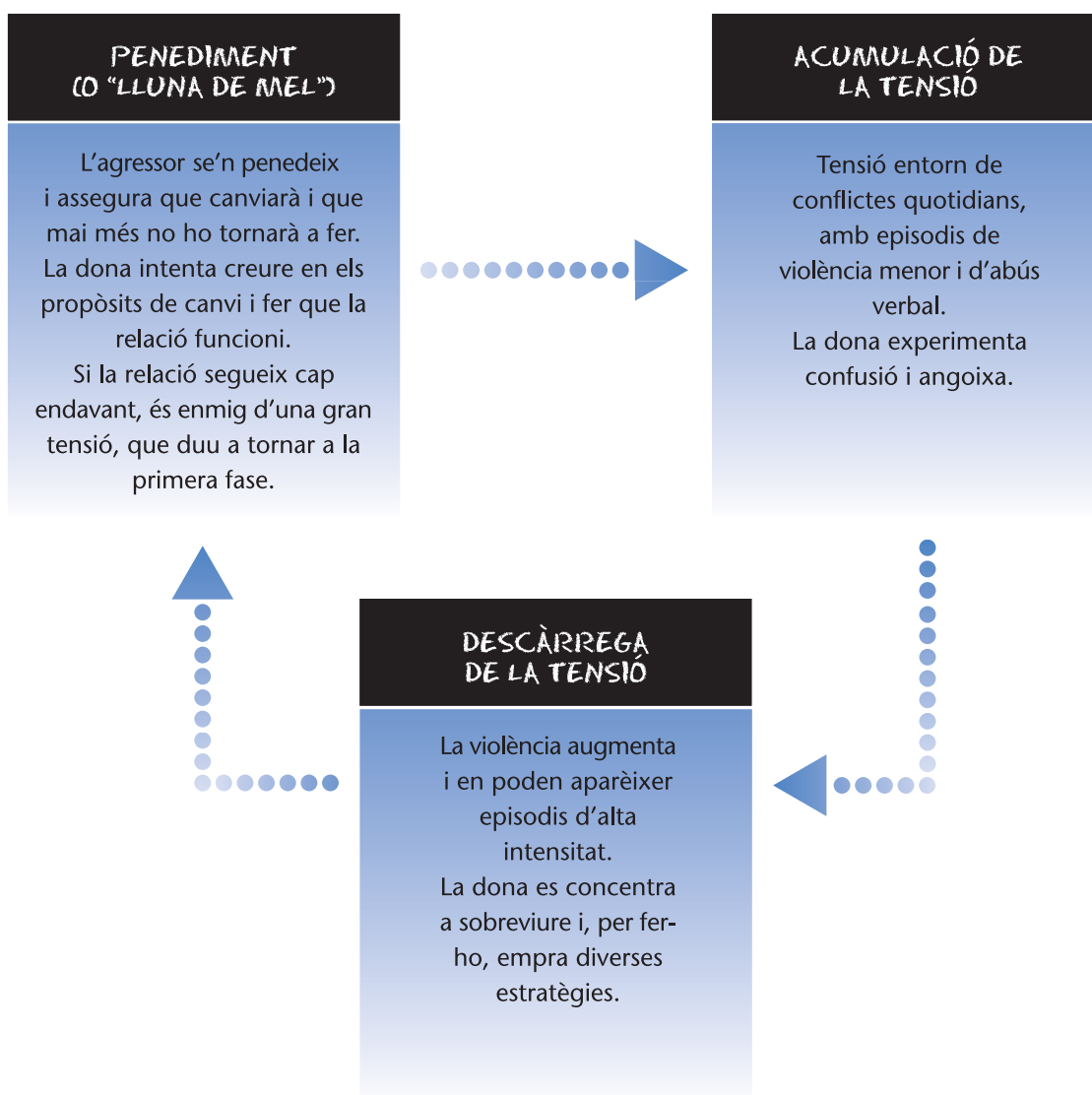
Si la relació continua és enmig d'una gran tensió, que provocarà que es torni a la primera fase.

Una vegada que ha sorgit el primer episodi de maltractament i s'ha produït el primer cicle de violència (més o menys en els termes descrits), augmenta la probabilitat de nous episodis, que seran desencadenats per detonants cada vegada més insignificants i que aniran acompanyats d'episodis d'abús cada vegada més virulents. En ocasions, la darrera fase arriba a desaparèixer.

Així, amb el pas del temps, el cicle es tanca. El maltractament és més freqüent i sever. La víctima té menys recursos psicològics per sortir de la situació i està cada vegada més indefensa.

Com més temps visquin les dones en una relació abusiva, més augmenta la probabilitat que les conseqüències psicològiques esdevinguin cròniques (baixada de l'autoestima, dificultat per prendre decisions, depressió...), i, consegüentment, el pronòstic per a la recuperació és menys favorable.

D'acord amb les valoracions usuals, perquè puguem parlar de l'existència d'una "síndrome de dona maltractada" una dona ha d'haver passat almenys dues vegades per aquest cicle de violència.

5. Cap a un model igualitari. Drets i responsabilitats en la parella

Si les relacions abusives o violentes constitueixen la modalitat més negativa de les relacions intergènere, les relacions igualitàries o simètriques són l'ideal cap al qual tendir.

Quan parlem de relacions simètriques ens referim a relacions afectives en què ambdós membres de la parella es poden sentir igualment valorats, respectats i acceptats, sense renúncies excessives ni condicions frustrants. Quan el que entenen per amor genera sistemàticament sofriment i frustració, ja no és amor, sinó una altra cosa. Hi ha qui ho anomena addicció o dependència, o manifestació psicopatològica.

Perquè aquest nou model de relació sigui possible ens fa falta pactar un nou contracte social en què els homes i les dones renegociem aspectes tan importants com ara el repartiment de les responsabilitats de la vida pública i la vida privada, que, a la vegada, impliquen la distribució del temps i l'acord en les prioritats.¹⁶

Avui en dia la implicació de molts d'homes en la vida domèstica segueix essent mínima i es per-

¹⁶ Bosch, E. (2001). "Nuevas estrategias en las relaciones hombre - mujer". *Papeles de Cuestiones Internacionales*, núm. 73, pàg. 83-90.

cep com a secundària i devaluada socialment, per la qual cosa s'assumeix amb dificultats i com una concessió. Són els homes que "ajuden a casa", però no se'n senten corresponsables.

Allò que als anys 60 es va anomenar la "porta giratòria", és a dir, la hipòtesi francament optimista segons la qual en la mesura que les dones sortissin a treballar a fora de la llar els homes, alleugerits del rol tradicional de proveïdors, hi entrarien i es farien càrrec de les obligacions domèstiques, es va demostrar inexacta.¹⁷ Les dones, efectivament, han sortit de la casa, però els homes es resisteixen a entrar-hi, i això complica molt la vida.

També és important saber renegociar la distribució del temps i un aspecte menys quantificable i més subtil: l'atribució de prestigi al temps masculí vers la major devaluació i violabilitat del temps femení. Per comprendre-ho millor: el "no molestis el pare que està treballant (o descansant, o pensant, o reunit, o amb els amics, o mirant el futbol...)", la barrera protectora que els homes han aconseguit crear al voltant i que converteix el seu temps en quasi sagrat.

Compartir el temps significa, doncs, no tan sols un repartiment just d'activitats i de responsabilitats, sinó també un repartiment just de la valoració i del respecte del temps, per treballar, per a l'oci, per a l'activitat o per al descans, per a la parella i per a les amistats; en definitiva, del temps per viure.

Un altre aspecte que s'ha de renegociar és la utilització d'uns mateixos canals de comunicació. S'ha parlat molt sobre la dificultat masculina per expressar els sentiments de manera afectiva i de la reticència dels homes a les manifestacions tendres.

L'anomenada intel·ligència emocional, tan de moda darrerament, fa referència precisament a l'habilitat necessària en el coneixement i en el maneig de les pròpies emocions i a l'adequada expressió amb la finalitat d'aconseguir una relació més harmònica amb un mateix i amb les altres persones.

Però sense trampes. No es tracta de passar de l'home rude i "molt masculí" a l'home "tan sensible" que està permanentment en crisi i que, per tant, necessita el suport, la comprensió, la tolerància i la dedicació absoluta de la companya. L'anomenada crisi de la masculinitat s'hauria de plantejar com un procés crític i madur de l'home vers el rol per al qual socialment ha estat programat, un procés de reflexió i de canvi, no com l'acomodació a un paper de privilegi i de domini, segons el qual segueix demanant atencions preferents de la parella, mentre que eludeix la generositat i el compromís que haurien de ser l'eix d'una relació basada en l'amor.

Aquests són alguns dels aspectes clau per a un nou model en les relacions home/dona. Es tracta de canvis profunds, no d'un maquillatge de superfície.

Les estratègies a curt termini per aconseguir-ho passen necessàriament per la presa de consciència individual.

Les estratègies a mitjà i llarg termini han de passar per l'educació, en el sentit més ampli, i no tan sols per l'educació formal. És a dir, passen per educar des d'una cultura de la pau i de la igualtat, creant models de veritable coeducació que treballin valors de solidaritat i d'empatia, aprenent a respectar i a valorar la diferència, a manejar estratègies de resolució de conflictes en què la violència no sigui mai considerada com una alternativa vàlida.

El pensament androcèntric tendeix a cercar explicacions generals, a unificar la diversitat, a considerar les diferències com a excepcions a la regla.¹⁸ D'altra banda, el pensament complex exi-

¹⁷ Bonino, L. (2000). "Varones y mundo doméstico. Prácticas masculinas en lo doméstico". *Retórica de las masculinidades. Jornadas organizadas por la Universidad de Sevilla*.

¹⁸ Moreno, Montserrat ; Sastre, Genoveva. (2000). "Repensar la ética desde una perspectiva de género". *Intervención Psicosocial*, vol. 9, núm. 1, pàg. 35-48

geix preveure els diferents punts de vista o almenys no excloure'ls sistemàticament. Aquest plantejament és essencial per poder enfrontar-nos amb la necessitat d'alternatives en la resolució de conflictes interpersonals en l'àmbit de les relacions afectives.

La masculinitat i la feminitat estan directament relacionades amb el processos d'aprenentatge cultural, amb els complexos processos de socialització, als quals estan sotmesos els infants des del mateix moment del naixement, i que no estan determinats per la biologia. Per tant, els podem canviar.

6. MANUAL DE BONES PRÀCTIQUES.

Orientacions i recomanacions

- Intentar trencar els estereotips sobre la masculinitat i els referents femenins assertius, respectar la diferència i aprendre a gaudir de la riquesa que comporta la diferència.
- Aclarir els conceptes, especialment la distinció entre relació igualitària i relació abusiva o violenta.
- Ser capaços de detectar quins comportaments constitueixen maltractaments.
- Comprendre les fases en l'avanç de la violència contra les dones en la parella.
- Distingir els senyals d'alarma que permeten detectar de manera precoç la violència contra les dones en la parella.
- Donar a conèixer els recursos disponibles per canalitzar un cas de maltractaments en el nostre entorn més immediat.
- Detectar possibles conseqüències dels maltractaments sobre la dona i els infants.
- Fer comprendre la diferència entre estar a gust en la relació de parella i desenvolupar estratègies per sobreviure-hi.
- Potenciar la importància d'empatitzar amb la dona maltractada (posar-se en el seu lloc) i no jutjar-la.
- Donar els recursos necessaris per tal que les dones víctimes de maltractament siguin conscients dels drets que tenen i dels serveis que tenen a la seva disposició.
- Fomentar la participació equilibrada de dones i homes tant en la vida familiar com en l'àmbit públic.
- Fomentar activitats escolars que reforcin la pràctica efectiva de la coeducació; que incorporin els sabers, els valors, les actituds i les capacitats positives, femenines i masculines, i que potenciïn el repartiment de responsabilitats, de manera que s'elimini el sistema de gènere, de rols i d'estereotips sexuals.
- Conscienciar l'alumnat que els abusos físics i psicològics afecten la qualitat de vida de les persones i que, a més, són un delictes tipificat en el Codi penal.
- Promoure l'educació en valors per aconseguir una societat que no toleri la violència de gènere.

7. Recursos didàctics

AD. (1996). *Elige bien: un libro sexista no tiene calidad*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 4. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (1997). *Cómo orientar a chicas y chicos*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 5. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (1998). *Educación en relación*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 6. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2001). *Prevenir la violencia*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 7. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (1999). *En femenino y en masculino*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 8. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (1999). *Elige tu deporte*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 9. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2001). *No te pierdas ser tú en la red*. Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 10. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2001). *Relaciona. Una propuesta ante la violencia*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 11. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2002). *La actividad científica en la cocina*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 12. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2002). *La química de la cocina*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 13. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2002). *Tratar los conflictos en la escuela sin violencia*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 14. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2003). *El misterio del chocolate en la nevera*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 15. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

AD. (2003). *Los saberes de cada día*, Cuadernos de Educación no Sexista, núm. 16. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

BERGER, LISA; HORTA, CLAUDIA. (2001). *Empezar de nuevo*. [34 min. VHS. Vídeos. Lisa Berger.]

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

CANAL 4. (2001). *Maltractaments. IBD. Quatre Illes per a tots.* [31 min. VHS. Vídeos. Institut Balear de la Dona.]

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

CANAL PLUS. (2000). *Amores que matan.* [19 min. VHS. Vídeos. La Iguana.] *Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.*

CUETO, JOSÉ. (2000). *Defensa de Dama.* [1h. VHS. Vídeos. RTVE.]

Recursos didàctics per treballar a l'educació primària i/o l'educació secundària.

DIAZ-AGUADO, MARIA JOSÉ. (2002). *Prevenir la violencia contra las mujeres construyendo la igualdad.* Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2003). *El laberint del minotaure... i el fil d'Ariadna. L'exposició.* Palma: Govern de les Illes Balears. Institut Balear de la Dona.

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2004). *Pacte sobre la violència contra la dona. Decàleg per al tractament informatiu dels maltractaments en l'entorn familiar.* Palma: Institut Balear de la Dona. *També en castellà.*

INSTITUTO DE LA MUJER. (2000). *Campaña TV 2000 "Malos Tratos".* [25 min. VHS. Vídeos. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.]

Recursos didàctics per treballar a e. primària i/o e. secundària.

JUNTA DE ANDALUCÍA. (1999). *Materiales didácticos para la prevención de la violencia de género. Unidad didáctica para Educación primaria.* Màlaga: Consejería de Educación y Ciencia. Junta de Andalucía.

JUNTA DE ANDALUCÍA. (1999). *Materiales didácticos para la prevención de la violencia de género. Unidad didáctica para Educación secundaria.* Màlaga: Consejería de Educación y Ciencia. Junta de Andalucía.

JUNTA DE ANDALUCÍA. (1999). *Materiales didácticos para la prevención de la violencia de género. Unidad didáctica para personas adultas.* Màlaga: Consejería de Educación y Ciencia. Junta de Andalucía. *Es tracta de materials molts adequats no tan sols perquè estan pensats per a les diferents edats, sinó també perquè combinen les explicacions teòriques amb les activitats pràctiques dissenyades per a la comprensió de la teoria.*

STEI-i. (2001). *La Motxilla Lila de la Coeducació.* Palma: STEI-i. Institut Balear de la Dona. Govern de les Illes Balears.

Vol ser un instrument didàctic que ajudi els centres de les Illes Balears en la tasca coeducadora. S'adreça al professorat i a l'alumnat d'educació infantil, primària, secundària, batxillerat i cicles formatius.

VÁZQUEZ, N.; MURGUIALDAY, C. (2003). *Amb la paella, però sense el mànec.* Palma: STEI-i. *Publicació del Grup Maiz (El Salvador), adaptada i traduïda per l'STEI-i per revalorar el treball domèstic, amb l'objectiu de treballar per a la coeducació com a camí vàlid per tal d'aconseguir la igualtat entre les dones i els homes, i desarrelar la violència contra les dones.*

8. Adreces web

AMNISTIA INTERNACIONAL. (2002). *No hay excusa. Violencia de género en el ámbito familiar y protección de los derechos humanos de las mujeres en España.*

<http://www.a-i.es>

Anàlisi de la situació d'Espanya i de les carències d'atenció detectades des de la perspectiva dels drets humans.

CENTRE REINA SOFIA PER A L'ESTUDI DE LA VIOLÈNCIA. (2004). *Estadísticas.*

<http://www.gva.es/violencia/>

Recull d'estadístiques sobre la situació de la violència contra les dones a Espanya i arreu del món.

COMISSIÓ EUROPEA. (1999). *L'opinion des europeens sur la violence domestique dont sont victimes les femmes.*

http://europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/eb51/violence_fr.pdf

Resultats d'una enquesta feta a tots els països de la Unió Europea que recull l'opinió general i desagregada per gènere i per país sobre la violència contra les dones en la parella, sobre les causes, etc.

CONSEJO NACIONAL DEL PODER JUDICIAL

<http://www.poderjudicial.es>

DONES I XIFRES

<http://www.mtas.es/mujer/mcifras/principa.htm>

FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES DE MUJERES SEPARADAS Y DIVORCIADAS

<http://www.separadasydivorciadas.org>

INSTITUT BALEAR DE LA DONA

<http://ibdona.caib.es>

En aquesta pàgina es pot trobar tant una guia de les publicacions i activitats de l'Institut com algunes d'aquestes publicacions en format electrònic.

INSTITUT CATALÀ DE LA DONA

<http://www.gencat.es/icdona>

INSTITUTO NACIONAL DE LA MUJER

<http://www.mtas.es/mujer>

MUJERES EN RED

<http://www.nodo50.org/mujeresred/>

Es tracta d'una de les pàgines web més importants en castellà, feta des d'una perspectiva de gènere i feminista.

OBSERVATORIO NACIONAL DE VIOLENCIA DOMÉSTICA

<http://www.observatorioviolencia.org>

ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LA SALUT. (1998). *Violencia contra la mujer. Carpeta de información.*

[http://www.who.int/frh-whd\(VAW/infopack/Spanish/violencia_infopack.htm](http://www.who.int/frh-whd(VAW/infopack/Spanish/violencia_infopack.htm)

Recull definicions i informació d'interès en què es repassen, sobretot, les conseqüències de la violència sobre la salut de les dones.

RED FEMINISTA CONTRA LA VIOLENCIA DE GÉNERO

<http://www.redfeminista.org>

9. Bibliografia

- ALBERDI, I.; MATAS, N.** (2002). *La violencia doméstica*. Barcelona: Fundació La Caixa.
Aquest text presenta el problema de la violència contra les dones en la parella i analitza amb profunditat les dades de l'enquesta que va fer l'Institut de la Dona l'any 2000.
- ALVÁREZ, A.** (2001). *Guía para mujeres maltratadas*. Madrid: Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid.
Tot i que és una guia pensada per a les dones que es troben (o que poden trobar-se) en una relació violenta, ens dóna explicacions molt clares sobre alguns conceptes i, sobretot, esquemes que ajuden a diferenciar els senyals primerencs d'alarma, les relacions abusives, etc.
- BOSCH, E.; FERRER, V. A.; GILI, M.** (1999). *Historia de la misoginia*. Barcelona: Antrophos.
- BOSCH, E.; FERRER, V.A.** (2002). *La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata*. Feminismos, núm. 72. València: Càtedra.
- BOSCH, E.** (2001). "Nuevas estrategias en las relaciones hombre - mujer". *Papeles de Cuestiones Internacionales*, núm. 73. 83-90
- BONINO, L.** (2000). "Varones y mundo doméstico. Prácticas masculinas en lo doméstico", *Retórica de las masculinidades. Jornadas organizadas por la Universidad de Sevilla*.
- BRITISH COUNCIL.** (1999). *La violencia contra las mujeres*. Manchester: British Council.
- COMISSIÓ EUROPEA.** (1998). *100 palabras para la igualdad. Glosario de términos relativos a la igualdad entre hombres y mujeres*. Luxemburg: Oficina de les Comunitats Europees.
És un interessant glossari sobre igualtat que recull els termes més emprats i els tradueix a les diferents llengües de la Unió Europea.
- CORSI, J.** (1995). *Violencia masculina en la pareja. Una aproximación al diagnóstico y a los modelos de intervención*. Buenos Aires: Paidós.
- DEFENSOR DEL POBLE.** (1998). *Violencia contra las Mujeres*. Madrid: Oficina del Defensor del Poble.
És un dels primers informes sobre el problema a l'Estat espanyol. Presenta dades que a hores d'ara ja no estan actualitzades, però analitza possibles mesures per pal·liar el problema que es podrien adoptar en àmbits de l'Administració, moltes de les quals encara avui en dia tenen vigència.
- ECHEBURÚA, E.; CORRAL, P.** (1998). *Manual de violencia familiar*. Madrid: Siglo XXI.
- EDLESON, J.L.; EISIKOVITS, Z.C.** (1997). *Violencia doméstica: La mujer golpeada y la familia*. Barcelona: Granica.
- FERREIRA, G.** (1995). *Hombres violentos, mujeres maltratadas*. Buenos Aires: Sudamericana.
- FOLLINGSTAD, D.R.; RUTLEDGE, L. L.; BERG, B.; HOUSE, E. S.; POLCK, D.S.** (1990). "The role of emotional abuse in phisical abusive relationships". *Journal of Family Violence*, vol. 5, núm. 2. Fort Lauderdale: Vincent B. Van Hasselt. 107-120
- GARCÍA-MORENO, C.** (2000). *Violencia contra la mujer. Género y equidad en la salud*. Harvard: Harvard Center for Population and Development Studies. Organización Panamericana de la Salud.
- HEISE, L. L.; ELLSBERG, M.; GOTTEMOELLER, M.** (1999). "Para acabar con la violencia contra la mujer", *Population Reports*, 4. Série L, núm. 11. Baltimore: Population Information Program of the Johns Hopkins University School of Public Health.
Temes sobre salut mental.

HORLEY, S. (2000). "El síndrome del encanto. Por qué hombres encantadores pueden volverse peligrosos amantes", *Jornadas sobre la Violencia de Género en la Sociedad Actual*. València: Generalitat Valenciana, pàg. 61-79

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2002). *Pla de prevenció i tractament de la violència domèstica*. Palma: Institut Balear de la Dona.

Després d'analitzar el problema, es proposen les línies d'actuació futura de l'Institut Balear de la Dona contra aquesta forma de violència.

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2001). *Guia de recursos per a les dones a les Illes Balears*. Palma: Institut Balear de la Dona.

S'hi presenten els recursos principals de què poden disposar les dones que viuen a la comunitat autònoma de les Illes Balears per fer front a les diferents situacions de la vida i també en cas que pateixin violència.

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2004). *Guia de recursos per a les dones a les Illes Balears*. Palma: Institut Balear de la Dona.

Es tracta de la darrera actualització de la guia anterior.

INSTITUT BALEAR DE LA DONA. (2004). *III Pla d'actuació per a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones 2002-2005*. Palma: Institut Balear de la Dona.

INSTITUT CATALÀ DE LA DONA. (2002). *Pla integral de prevenció de la violència de gènere i d'atenció a les dones que la pateixen 2002-2004*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

INSTITUTO DE LA MUJER. (1996). *Violencia contra las mujeres*. Madrid: Instituto de la Mujer. *Es tracta d'un dels primers fullets elaborats per una institució per tal de conscienciar la població sobre l'existència de violència contra les dones amb formes diferents.*

INSTITUTO DE LA MUJER. (1998). *I Plan de acción contra la Violencia Doméstica 1998-2000*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

INSTITUTO DE LA MUJER. (2001). *II Plan contra la Violencia Doméstica 2001/2004*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

KELLY, L. (2000). "¿Como en casa en ninguna parte? La violencia doméstica, la seguridad de las mujeres y los niños y la responsabilidad de los hombres". *Carpeta de Documentos del Foro Mundial de Mujeres contra la Violencia*. València: Centro Reina Sofía para el Estudio de la Violencia, pàg. 25-36

LORENTE, M.; LORENTE, J.A. (1998). *Agresión a la mujer: Maltrato, violación y acoso*. Granada: Comares.

MADANES, C. (1997). *Violencia masculina*. Barcelona: Granica.

MAQUEIRA, V. (comp.) (1990). *Violencia y sociedad patriarcal*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias.

MORENO, M.; SASTRE, G. (2000). "Repensar la ética desde una perspectiva de género". *Intervención Psicosocial*, vol. 9, núm. 1, pàg. 35-48

MINISTERIO DE CULTURA; INSTITUTO DE LA MUJER. (1987). *Plan para la igualdad de oportunidades de las mujeres 1988-1990*. Madrid: Ministerio de Cultura. Instituto de la Mujer.

MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES; INSTITUTO DE LA MUJER. (1993). *II Plan para la igualdad de oportunidades de las mujeres 1993-1995*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES; INSTITUTO DE LA MUJER. (2003). *IV Plan para la igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres 2003-2006*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES. (1994). *Declaración sobre la eliminación de la violencia contra las mujeres* (Res. A.G. 48/104). Nova York: Naciones Unidas.
Aquesta Declaració constitueix un dels principals eixos de l'actual marc jurídic internacional per a l'anàlisi de la violència contra les dones.

ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LA SALUT. (1998). *Violencia contra la mujer*. Carpeta de información.

[en línia:

[http://www.who.int/frh-whd\(VAW/infopack/Spanish/violencia_infopack.htm\]](http://www.who.int/frh-whd(VAW/infopack/Spanish/violencia_infopack.htm)

OSBORNE, R. (coord.) (2001). *La violencia contra las mujeres. Realidad social y políticas públicas*. Madrid: UNED.

Tots aquests textos tenen en comú la perspectiva d'anàlisi, ja que estudien el problema de la violència contra les dones en la parella, les causes i les conseqüències des d'un punt de vista feminista i de gènere.

PÉREZ DEL CAMPO, A. M. (1995). *Una cuestión incomprendida. El maltrato a la mujer*. Madrid: Horas y Horas.

És un dels primers textos publicats a Espanya sobre aquesta qüestió. L'autora és presidenta de l'Associació de Dones Separades i Divorciades d'Espanya, una de les primeres ONG que es va ocupar de l'anàlisi i del tractament del problema de la violència contra les dones en la parella.

SALBER, P.; TALIAFERRO, E. (2000). *Reconocimiento y prevención de la violencia doméstica en el ámbito sanitario*. Barcelona: Cedecs.

Textos particularment adients per analitzar les conseqüències que la violència de gènere té sobre la salut de les dones que la pateixen.

SARASÚA, B.; ZUBIZARRETA, I. (2000). *Violencia en la pareja*. Màlaga: Aljibe.

TRABADO, C. (2002). *El delito de malos tratos*. Oviedo: Septem.

VILLAVICENCIO, PATRICIA; SEBASTIÁN, JULIA. (1999). *Violencia doméstica: su impacto en la salud física i mental de las mujeres*. Madrid: Instituto de la Mujer.

Tots aquests manuals tenen en comú que analitzen el problema de la violència contra les dones en la parella, les causes i, especialment, les conseqüències des d'una perspectiva psicològica.

WALKER, L.E.A. (1984). *The battered woman syndrome*. Nova York: Springer.

Leonore Walker, l'autora, ens explica l'anomenat cicle de la violència domèstica i de quina manera aquest cicle pot derivar en la síndrome de la dona maltractada.